परिचय

मसला बाली अन्तर्गत गाने बाली समुहमा लसुन प्याजपछि दोस्रो प्रमुख बाली हो । विभिन्न रोगहरुको उपचारमा परम्परागत रुपमा लसुनको प्रयोग हुँदै आएको छ । हैजाका लागि त लसुन एक विशेष औषधि नै मानिन्छ । अठारौं शताब्दीमा युरोपमा हैजा फैलिई लास उठाउने मानिस नभएर जेलका कैदीहरूलाई ल्याई लास उठाउने क्रममा तीन जना कैदीलाई हैजा लाग्दा उनीहरूले लसुनको रस खाएको बताएपछि उनीहरूलाई कैद जीवन माफी भएको थियो र त्यसबेलादेखि यूरोपमा “तीन चोरको भिनेगार” नामले प्रसिद्ध भएको थियो । अरु रोगहरूमा क्षारीय गुण भएको र अम्लपित्त, अल्सर (आन्द्राको घाउ), क्यान्सरजस्ता घातक रोगहरूका लागि पनि लसुन प्रयोग गरेको पाइन्छ । लसुनमा कतिपय कीराहरू नियन्त्रण गर्नसक्ने गुण पनि हुन्छ । यसको उत्पत्ति मध्य-एशियामा भएको मानिन्छ ।

बानस्पतिक विवरण

लसुनको पोटी र प्याजको गानोमा धेरै भिन्नता रहेको पाईन्छ। लसुनको पोटी थुप्रै केस्राहरु मिलेर बनेको हुन्छ जुन खास खानमा प्रयोग गरिन्छ। लसुनको पातहरु मिलेर डाँठ बन्छ । सो डाँठ माथि आएका पातहरु चेप्टा हुन्छन र हरिया रङ्गकका हुन्छन् ।

जातहरू

हालसम्म नेपालमा लसुनको कुनैपनि जात उन्मोचन भएको छैन । गोदामचौर स्थानीय, काठमाण्डौ स्थानीय, चाइनिज, मार्फा स्थानीय, पाटन स्थानीय, रोल्पा स्थानिय आदि नेपालमा लगाउँदै आएका स्थानीय जातहरू हुन् । तराईका स्थानीय जातहरूका केस्रा धेरै साना र लाम्चा हुन्छन् भने पहाडमा खेती गरिने लसुनका पोटी र केस्राहरू थेप्चा र डल्ला तथा क्रिम रङ्गका हुन्छन् । उच्च पहाडमा हुने भोटे लसुन दुई मौसमी हुन्छन् । यसका पोटी ठूला र केस्रा थेप्चा हुन्छन् । यी जातहरु मध्ये चाइनिज तथा काठमाण्डौ स्थानियले जुम्लामा राम्रो उत्पादन दिइरहेको पाइएको छ । यहाँ काठमाण्डौ स्थानियको तुलनामा चाइनिज लसुन छिटो तयार हुन्छ । यस केन्द्रमा यी जातका अलावा विभिन्न जातहरुको जातीय परीक्षण सञ्चालन भैरहेको छ ।

काठमाण्डौ स्थानीय लसुन

चाइनिज लसुन

पुष्प वर्णन

लसुनमा धेरै कम मात्रामा फूल फूल्दछ । उच्च पहाडमा खेती गरिने भोटे जातका लसुनमा मात्र फूल फूलेको पाइन्छ । यी जातहरुमा फूल फूलेतापनि बीउ नलाग्ने हुनाले लसुनको पोटीको केस्राहरु नै रोपेर लसुन उत्पादन गरिन्छ ।

हावापानी

लसुन उच्च पहाडी क्षेत्रका लागि वर्षे बाली हो भने मध्य पहाड र तराईका लागि भने हिउँदे बालीको रुपमा लगाइन्छ । लसुनको लागि १५°-२५° सेल्सियस तापक्रम उपयुक्त मानिन्छ । लसुनमा तुषारो र केही चिसो खप्न सक्ने क्षमता बढी हुन्छ । लसुनमा बानस्पतिक वृद्धि र विकासका लागि कम तापक्रम चाहिए पनि गानो बन्नको लागि भने लामो दिन र बढी तापक्रमको आवश्यकता पर्दछ । लसुनको बीउ उत्पादनको लागि उच्च पहाडी क्षेत्र उपयुक्त मानिन्छ ।

माटो

लसुन धेरै प्रकारको माटोमा खेती गर्न सकिन्छ तर सिंचाइ तथा पानीको राम्रो निकास भएको माटो बढी उपयुक्त हुन्छ। प्राङ्गारिक वस्तु प्रशस्त भएको बलौटे दोमट माटो यसको खेती गर्न उपयुक्त हुन्छ । लसुन खेतीको लागि माटोको पि.एच. ५.०-७.० राम्रो मानिन्छ ।

बाली लगाउने समय

उच्च पहाडी भेगमा फाल्गुनदेखि बैशाखसम्म लसुन रोप्नको लागि सिफारिस गरिएतापनि असोजमा रोप्दा समेत राम्रो उत्पादन भएको पाइएको छ ।

बीउको छनौट

- भौगोलीक क्षेत्रको लागि सिफारिस बीउ मात्र प्रयोग गर्ने
- बीउ उत्पादनका लागि सफा र शुद्ध बीउको प्रयोग गर्ने ।
- बीउको उमार शक्ति राम्रो हुनुपर्छ ।
- एकै जातको, एकै नासको पुष्ट बीउ प्रयोग गर्नुपर्छ ।
- रोग र कीराबाट मुक्त बीउ प्रयोग गर्नुपर्छ ।

बीउदर

प्रतिरोपनी जमीनको लागि २५-३० किलो लसुनको केस्रा लाग्दछ ।

रोप्ने दुरी

- एक लाइनदेखि अर्को लाइनसम्मको दुरी १५-२० से.मी.
- एक बोटदेखि अर्को बोटसम्मको दुरी १०-१५ से.मी.

मलखाद

राम्ररी पाकेको गोठेमल ५०-६० डोको प्रतिरोपनीका दरले जमीनको तयारी गर्ने बेलामा प्रयोग गर्नुपर्छ ।

जमीनको तयारी

- जमीन सुख्खा भएमा तयारी गर्नु पहिले सिंचाइ गर्ने ।
- बीउ रोप्नु भन्दा १०-१५ दिन पहिले २-३ पटक गहिरो गरी जोत्नुपर्दछ ।
- राम्ररी पाकेको गोठेमल सिफारिस मात्रामा जमीनमा प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- झारपात, पहिलेका बालीका जराहरु तथा ढुङ्गाहरु हटाउनुपर्दछ ।
- डल्ला फोरेर माटो बुर्बुराउदो बनाउनु पर्दछ ।
- जमीन एक नासले सम्याउनु पर्दछ ।

बीउ रोप्ने तरीका

- रोप्नु भन्दा केही समय पहिले मात्र लसुनको केस्रालाई पोटीबाट छुट्याउनु पर्दछ ।
- केस्रालाई २ से.मी. गहिराईमा टुप्पो माथि फर्काएर कुलेसोमा रोप्नु पर्छ।
- बीउ राखी सकेपछि मसिनो माटोले बीउलाइ हलुकासँग पुरी दिनुपर्दछ ।
- क्यारी बनाएर लसुन रोपेमा सिंचाई गर्न सजिलो हुन्छ ।

सिंचाइ, निकास तथा गोडमेल

लसुनको केस्रा रोपी सकेपछि पानी जम्न दिनु हुँदैन । केस्रा नउम्रेसम्म पानी ज्यादै आवश्यक परेमा मात्र हाल्नु पर्दछ नत्र उम्रेपछि मात्र पानी हाल्नु पर्छ । उम्रेपछि लसुनलाई प्रशस्त मात्रामा पानी चाहिन्छ । लसुनको लागि प्रशस्त मात्रामा सिंचाइको आवश्यकता परेतापनि पानी जम्न गएमा उत्पादनमा निकै ह्रास आउछ । लसुन बालीलाई अन्य बालीलाई जस्तै झारपातले धेरै नै नोक्सान गर्ने भएकाले बाली बढने बेलामा राम्रोसँग झारपात नियन्त्रण गर्नुपर्दछ । कुटोले झारपातलाई गोडेर निकाली दिनाले माटो पनि खुकुलो भै बोट बढ्न र गानो लाग्न मद्दत पुग्दछ ।

बेजात छटनी

बीउ उत्पादन प्लटमा बेजात छटनी मुख्यतया निम्नलिखित उद्देश्यले गरिन्छ:

- बीउमा आनुबंशिक तथा भौतिक शुद्धता कायम गर्न
- जातीय गुण ह्रास हुनबाट जोगाउने, जात अनुसारको उत्पादन तथा रोग सहनशिलता कायम राख्न, उत्पादन अवधि फरक पर्नबाट जोगाउन

लसुनको बीउका लागि पोटी उत्पादन गर्दा कम्तीमा पनि दुई पटक बेजात छटनी गर्नुपर्दछ ।

- पहिलो बानस्पतिक वृद्धि भइरहेको अवस्थामा
- दोस्रो गानो लाग्नु भन्दा पहिले
- अन्य आवश्यकता अनुसार

लसुनको बीउ उत्पादन भैरहेको प्लटमा बेजातका लसुनको बिरुवा पहिचान हुनासाथ पूरै बिरुवा उखेलेर हटाउनुपर्दछ ।

पृथकता दुरी

लसुनमा बानस्पतिक तरीकाबाट मात्र प्रसारण गरिने भएको हुनाले एक जातबाट अर्को जातको दुरी १० मीटर मात्र कायम गरे पुग्दछ ।

गानो खन्ने

- लसुनको गानो बीउको लागि तयार हुनलाई यसका जातहरु, माटोको किसिम तथा हावापानीमा भर पर्दछ ।
- लसुनका बोटहरु पहेंलो भएर ढल्न थालेपछि गानो खन्न सुरु गर्नुपर्दछ । उच्च पहाडमा अषाढ-श्रावण महिनामा गानो खन्नको लागि तयार हुन्छ ।
- तयार भएका लसुनका गानाहरु चोटपटक नलाग्ने गरी कुटोको सहायताले खन्नुपर्दछ ।
- गानाहरु खनेपछि एक हप्तासम्म मुठा बनाएर छायामा सुकाउनु पर्दछ ।
- एक हप्तासम्म छायाँमा सुकाए पछि हावा खेल्ने चिसो तथा सुख्खा कोठामा झुण्डाएर राख्नुपर्दछ ।
- लसुन भण्डारण गर्दा पात नहटाइकन मुठा बनाएर राखेमा केस्राहरु ढीलो उम्रिने भएको हुँदा भण्डारणमा नोक्सान कम हुन्छ ।

उत्पादन

लसुनका जात, अपनाइने कृषि कर्म तथा जमीनको मलिलोपनको आधारमा एक रोपनी जमीनमा सरदर ४००-६०० किलोसम्म लसुनको बीउ उत्पादन हुन्छ । यस केन्द्रले कृषकस्तरमा सञ्चालन गरेको कृषक स्वीकार्यता परीक्षणको नतिजा अनुसार १ किलो केस्रा रोप्दा काठमाण्डौ स्थानीय जातमा २३ किलो तथा चाइनिज लसुनमा १९ किलो लसुनको गानो उत्पादन भएको पाइएको छ ।

थप जानकारीको लागि:

बागवानी अनुसन्धान केन्द्र
राजीकोट, जुम्ला

फोन : ०८७-६९००२८, ९८५८३२०२०९
Email : hrsrajikot@gmail.com
website: www.narc.gov.np

NARC Publication Serial No.: 00246-060/2015/016

बीउको लागि लसुनको पोटी उत्पादन प्रविधि

राजकुमार गिरी, वैज्ञानिक
वसन्त चालिसे, वरिष्ठ वैज्ञानिक
प्रगतिबाबु पनेरू, प्राविधिक अधिकृत

नेपाल सरकार
नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्
उच्च पर्वतीय कृषि अनुसन्धान प्रतिष्ठान
बागवानी अनुसन्धान केन्द्र
राजीकोट, जुम्ला
२०७२